

BEDDENGOED, KLEREN EN HUISRAAD VAN BEGIJNEN (1703 – 1900)

Danny Mattens en Jean - Pol Rega

Samenvatting

Een inventaris van huisraad in een 'reciproque gifte' uit 1703 onder gezusters in het begijnhof O.L.V.-ter-Hoyen geeft een inkijkje in de leefomstandigheden van begijnen behorend tot de rijke familie de Crane uit het toenmalige Oostakker (nu Sint-Amandsberg, Westveld). De gegevens worden vergeleken met een veel latere sterfhuislijst uit het Groot Begijnhof en met de schaarse gepubliceerde gegevens. Ze geven een zekere tendens aan, maar zijn te fragmentarisch om goed gefundeerde conclusies te trekken. Ondanks het feit dat begijnen geen gelofte van armoede aflegden, en ze over hun deel van het familiefortuin bleven beschikken, leefden ze toch sober, althans wat kledij en wooninrichting betreft. Hoewel enige zilveren luxevoorwerpen aanwezig konden zijn, hing er in de begijnenwoning helemaal geen sfeer van pracht en praal en dit in tegenstelling tot de privéwoningen van tijdgenoten van gelijke stand. Deze bevindingen worden vergeleken met literatuurgegevens in verband met kostbare voorwerpen, zoals zilverwaren, lepels, boeken en 'besloten hofjes'.

*Beggijntjes, beggijntjes
de strekskens en de lintjes
die ze heeft laten staan
en neerstig afgedaan*

*Nu moet gij haar verkleën in nieuwe en schoone kleëren
wel na 't fatsoen gemaakt en naar de sneê ons Heeren*

G. Gezelle (1)

Inleiding

Begijnhoven lagen bij hun stichting een flink stuk buiten de bebouwde kom. Nu vormen ze oasen van rust in de meestal drukke stedelijke omgeving waarin ze door de stadsuitbreidingen zijn komen te liggen. Begijnen hebben altijd iets mythisch en zelfs mystiek over zich gehad. Denken we hierbij aan de, wellicht Brabantse, begijn Hadewych, de mystieke dichteres uit de 13de eeuw. Veel mensen zijn weg van de rust en de stilte die heerst in de begijnhoven, nu werelderfgoed. Weinig mensen weten echt iets af van het leven dat heerste in die begijnhoven. Heden ten dage zijn er in België geen begijnen meer wat het voor veel mensen heel moeilijk maakt om zich voor de geest te halen hoe het begijnenleven er moet hebben uitgezien (2).

Er is ook niet zoveel over dit onderwerp gepubliceerd. De meeste publicaties gaan over de architectuur, structuur en organisatie eigen aan een begijnhof: de Regel, de interne organisatie en zo verder. Over de individuele leefomstandigheden van de begijnen, zoals bezit (roerend en onroerend) is er weinig te vinden in de over begijnhoven handelende werken. Bij haar definitieve aanvaarding moest de kersverse begijn over een uitzet beschikken: een bed (met toebehoren), linnen, kledingstukken en huisraad (3). De eerste vier jaar van haar verblijf (4) in het begijnhof moest de kersverse begijn in haar eigen onderhoud voorzien. Pas na vier jaar kon ze, in het slechtste geval, op kosten van de infirmerie leven. Wanneer de begijn na een periode van de infirmerie genoten te hebben niet meer behoeftig is moet ze de helft van haar roerende goederen aan het begijnhof nalaten (5). Deze nalatenschappen zijn waarschijnlijk nergens terug te vinden. Langs die weg is veel informatie verloren gegaan. In het Leuvense begijnhof was het zo dat om in de infirmerie aanvaard te worden de begijn bij contract afstand moest doen van al haar roerende en onroerende goederen (6). Gezien de afstanden contractueel bepaald zijn zouden die contracten moeten kunnen teruggevonden worden. Waarschijnlijk bleven er in diverse familiearchieven wel een en ander bewaard, maar als er al over gepubliceerd werd, gebeurde dat dermate verspreid dat er bijna geen beginnen aan is daarvan een redelijke fractie te verzamelen. Ondanks dat willen wij met deze bijdrage de leemte een klein beetje opvullen.

De begijnen de Crane (1703)

De kern van deze bijdrage hebben we gevonden in een aantal 18de - eeuwse papieren die we ter inzage kregen van baron de Schoutheete de Tervarent en waarin onder andere de bezittingen van drie begijnen uit de familie de Crane worden beschreven. Daar waar de meeste documenten handelen over het onroerend bezit van de familie op het Westveld (Sint-Amandsberg) is er een enkel stuk dat duidelijk anders is van inhoud. Het trok onze aandacht omdat het ons een inkijkje geeft in de leefomstandigheden van een rijkere begijn. Waarom dit ene document tussen een hele reeks zakelijke papieren bewaard bleef, is vooralsnog onduidelijk.

Het document betreft een overeenkomst gesloten op 2 december 1703 tussen de zussen Marie Justine de Crane en Catharine de Crane, beiden gestede begijnen in het begijnhof O.LV.-ter-Hoyen, het Gentse Klein Begijnhof, enerzijds, en hun zuster Isabelle de Crane anderzijds. De drie zusters waren dochters van wijlen Jacques de Crane en Josine Ooms (7). Isabelle de Crane woonde bij het afsluiten van de overeenkomst in Oostakker. Hiermee wordt het Westveld bedoeld waar de familie een *huys van plaisance* bezat en een uitgebreide, nu verdwenen hofstede, het Goed ter Roosbroeken. Ook het *huys van plaisance* is al lang verdwenen. Zijn verre opvolger, het kasteel Dupont, werd in het begin van de jaren 1970 afgebroken. De plaats is nu een stadsparkje. In alle 18de-eeuwse documenten wordt Marie Justine de Crane, ook als Marie Jossine aangeduid, omschreven als een gestede begijn in het Klein Be-

gijnhof. Catharine wordt eveneens als dusdanig omschreven. In het overlijdensregister van het begijnhof is Marie Justine de Crane echter niet terug te vinden. Wel staat er een Crane vermeld die overleden is op 12 december 1726. Over Catharine de Crane als begijn zijn we beter geïnformeerd. Zij hing af van het convent *Huyshove* (Ayshove) wat echter niet betekent dat ze in een conventhuis woonde (8). Ze zal er overlijden op 4 februari 1716. De in Oostakker wonende Isabelle de Crane moet later in het zelfde begijnhof als haar zusters zijn ingetreden, want zij zal er op 2 juni 1711 overlijden.

Refter in het begijnhof O.L.V.-ter-Hoyen te Gent (verz. R. Heughebaert)

Reciproke gifte

Volgens Nele Provoost (9) bleken ongehuwde vrouwen bij voorkeur te schenken aan ongehuwde vrouwen. In het geval van begijnen bleek dit volgens haar niet anders te zijn, wat niet wil zeggen dat begijnen altijd aan begijnen schonken. Ze schonken ook hun goederen aan andere ongehuwde vrouwen buiten het begijnhof. In het geval de Crane begunstigen de zussen elkaar. De drie zussen hadden elkaar dus beschermd door het aangaan van een *reciproque gifte* waarin zowat de helft van het huidige Westveld begrepen zat. Stelselmatig werden deze onroerende goederen echter verkocht. Was dit omdat ze het geld echt nodig hadden, of was het om het discutabele sterfhuis van hun vader te regelen? Dat was immers met zware schulden beladen. Voorlopig kon dit nog niet definitief uitgemaakt worden. Marie Justine de Crane was in 1725 nog steeds bezig met de vereffening van het sterfhuis van haar vader. In de hiermee verband houdende documenten komt ze naar voor als een, op zijn zachtst gezegd, harde tante.

In meerdere werken over begijnhoven duikt het fenomeen van *cluster-wonen* op. Hiermee wordt bedoeld dat een aantal familieleden (zussen, nichten,

het zelfde huis of convent gingen wonen (zie ref. 6). In dit verband is er sprake van *spinster-clusters*.

vrouw dus. Het begrip *spinsters-cluster* slaat op het samenwonen van ongehuwde vrouwen, al dan niet met religieuze inslag of uit veiligheidsoverwegingen. Er is echter geen enkel spoor te vinden dat de drie zussen samenwoonden in één gebouw.

Het cluster-wonen is ook ingegeven door eigenbelang. Het is zo dat rijkere begijnen borg stonden voor pas ingetreden begijntjes. De borgstelling verplichtte de nieuwe begijnen in te wonen bij de borgsteller die op haar beurt hoopte dat de nieuwe begijn bij haar zou blijven bewonen om voor haar te zorgen op haar oude dag. In de borgstellingsovereenkomsten stond veelal bepaald dat indien de nieuwe begijn het hof zou verlaten zij niet meer verder kon genieten van de borgstelling. In het geval het om familie ging werd veelal bedongen dat de begijn die het hof verliet de facto onterfd werd (10).

Huisinboedel de Crane

De *reciproque ghifte* van Marie Justine en Catharina de Crane aan hun zus Isabelle omvatte naast gronden dus ook de inboedel van het begijnenhuis. Volgende items worden opgesomd: *Textiel*: 8 paar slaaplakens, 2 dozijn hemden, 2 dozijn *serveeten*, 4 *hammelaeckens* (tafellakens), 8 paar *fluwijnen* (kussenslopen), 2 dozijn *snuytdoecken*, een nachtpakket, 2 dozijn slaapmutsen, 2 bedden *oorcussen*, klederen en dekens; *Eetgerief en divers kleingoed*: 6 tinnen *plaeteelen* of grote borden, 2 dozijn tinnen borden, 2 tinnen waterpotten, 6 zilveren lepels, 6 zilveren vorken en 2 zilveren kandelaars, 1 zilveren kaarssnuit, 1 zilveren doos, 1 zilveren zandvat, 1 roze *rinck*, andere *manityten* (kleinigheden); *Meubelen*: 1 ledikant.

Er komt dus nogal wat zilverwerk in voor. Let er ook op dat er sprake is van lepels en vorken maar niet van messen. Er staan ook geen voorschoten of lijfrokken vermeld. Geen enkele van de drie zussen hoefde te werken om hun verblijf te bekostigen. Ze stamden uit een steenrijke familie die meerdere schepenen in Gent leverde naast een burgemeester van Grammene en een van Geraardsbergen en eveneens schepenen. De familie zal uiteindelijk uitwijken naar Mechelen waar ze door overerving in het bezit kwamen van de heerlijkheid Heysselaer. Ze gaat nu door het leven als de familie de Crane d'Heysselaer.

Dat er zilverwerk in de inboedel te vinden is hoeft geenszins te verwonderen. Ook juwelen waren te vinden in begijnenhuisjes of-conventen. Begijnen waren niet verplicht afstand te doen van de luxe waarin ze groot gebracht waren. In het begijnhof van Mechelen waren alleen praalbedden en *weerlijcke scilderijen* verboden (11).

problemen, want die zorgden voor te veel luxe en frivoliteit. Sommigen begijnen verzorgden hun ledikanten dermate *soo datse daer in lighen gelijk goddinnkens* (12).

Matrassen, beddengoed en kleren van joffrouwe Lammens (1839)

Een lijst met textilia uit een veel latere periode (1839) geeft ons eveneens een inblik in de levensomstandigheden van een begijn afkomstig uit een vrij gefortuneerde familie (13). Ze werd opgemaakt in het sterfhuis van *Joffrouwe Lammens*, een begijn die in het Groot Begijnhof woonde. Het bijzondere aan dit documentje is dat er tevens de geschatte waarde bij vermeld staat. Dit geeft een idee wat het textiel in de tijd waard was. Hierbij moeten we evenwel een woordje uitleg geven bij het gebruikte muntstelsel. Nog tot ca. 1860 werd er in het afgescheiden België met zijn officiële frank in het dagelijkse leven nog in guldens gerekend in een driedelig systeem: 12 denieren in één (vroeger Nederlandse) stuiver, twintig daarvan in één gulden. Het eerste cijfer in het onderstaande lijstje duidt het aantal gulden aan, het tweede de stuivers en het derde het aantal denieren.

Kledij

- 4 hemdens	0-8-0
- eenen rok	0-3-0
- 2 jacke	0-9-0
- 3 paer kaussens	0-2-3
- 5 slaep mutse	0-2-6
- 9 neusdoeken	0-4-6
- 5 onder mutse	0-2-6
-.2 hoofd doeken	0-1-6
- 6 bandekens	0-1-6
- eenen lyf rok	0-3-0
- een paer socke	0-0-9
- een paer socke	0-0-9
- 1 voute	0-1-6
- 1 voorschoot	0-1-0

Bedtextiel en toebehoren

- 5 flewynen	0-5-0
- 3 sarge	2-8-0
- 2 matrassen	4-10-0
- 2 paer laekens	0-6-0

Andere

- 4 doeken	0-2-0
- 14 zak neusdoeken	0-8-0
- 2 haemelaeke	0-35-0
- eenen handoek	0-0-6
- 12 hantdoeken	0-6-0
- 2 alven neusdoeken	0-1-0
- eenen rink met wolle	0-0-0

Totaal 10-12-0

De onderlinge verhoudingen laten geen twijfel bestaan over de relatieve waarde. De matrassen en het beddengoed blijken ruim twee derden (7-9-0) uit te maken van de geldelijke waarde. De twee matrassen zijn veruit het duurste. Ver daaronder blijft de waarde van de kledij en onder het overige textiel zien we twee 'haemelaeke(ns)' (ammelakens: tafellakens) als enige waardevolle stukken. Al bij al gaat het om heel bescheiden bedragen. Omgerekend in Belgisch geld van toen zou de totale waarde ongeveer 21 frank geweest zijn. Gentse textielarbeiders verdienden in die tijd ongeveer 5 frank netto per week (14).

In tegenstelling met de kledij van 'joffrouwe Lammens' is wat Helga Gielen (15)vermeldt. Wij geven haar beschrijving weer. *In 1655 luchtten de ernstige begijnen van het GBH [Groot Begijnhof Leuven] hun ergernis over een aantal medezusters. Zo laakten zij hun wereldse kleding: ze droegen bijvoorbeeld gouden kruisjes aan de hals, hakken. Sommige begijnen droegen hun lijffjes te wijd opengesneden met diepe décolletés waaruit het fijne ondergoed kwam piepen. Verder waren er te platte hoeden en paternosters met zijden strikjes; zwarte pronkhandschoenen; nauwe witte of zwarte keurslijven met rode veters toegeregen op kleurrijke lichte rokken; wijde mouwen die de onderarmen tot de ellebogen lieten zien.*

Meubeltjes en huisraad bij Dymphna Van Laere (1900)

Een nieuwe aanzienlijke sprong in de tijd geeft ons een inkijkje in de inboedel en de persoonlijke bezittingen van een begijn die in 1900 overleed (16). Het betreft het testament van Dymphna Van Laere, begijn in het Sint-Elisabeth-begijnhof in Sint-Amandsberg. Laten we de inboedel opsplitsen in de zelfde rubrieken als bij de *reciproque gifte* van de zussen de Crane:

- *textiel*: 10 servetten, 9 paar lakens, 36 hemden, 50 doeken, 20 zakdoeken, 12 gewone doeken, 3 dekens, 3 kleden, 3 rokken, 2 onderhemden, 10 voor-schoten, 2 hoofdeluwen en meerdere hoofdkussens

- *eetgerief*: 2 koperen ketels, 2 blikken dozen, 16 borden, 12 glazen, 1 tinnen bierkan, 2 soeplepels, 12 messen en vorken, 6 kopjes, 1 koffiemolen, waterketel, 2 melkpotjes en 3 kasserolen

- *divers kleingood*: 3 horloges, 5 kruisbeelden, 16 kaders, 3 jalousiën, boeken, 5 koperen kandelaars, 2 beelden onder glazen stolp, 1 Mariabeeld onder stolp, schouw-garnituur, beeld van de H. Familie onder stolp, 2 borstels, 50 flessen wijn

- *meubelen*: 2 bedstoelen, 4 kasten, 18 stoelen, lijnwaadkastje, tafeltje, 2 matrassen, 3 zetels, 1 bidstoel, 1 tafel met vloermat, 1 tafel, 1 schapraai.

Dit alles kreeg een waarde toegekend van 330,- BEF. Ondanks de 50 flessen wijn is ook dit een bescheiden bedrag. Spinners, de best betaalde textielarbeiders, verdienden in 1900 ongeveer 25 frank per week. Dymphna Van Laere schonk bij een herziening van haar testament de volledige inboedel aan het begijnhof waar ze 63 jaar gewoond had en waar ze in 1874 de verhuus van Gent naar Sint-Amandsberg had beleefd.

Vergelijkingen

De bezittingen opgesomd in de *reciproque ghifte* van de zussen de Crane kunnen vergeleken worden met schaarse analoge gegevens vermeld in de studie van Hadewich Cailliau over het begijnhof O.L.V.-ter-Hoyen uit de periode 1584-1792 (17). Onder het titeltje 'Een blik in de kleerkast' vinden we daarin een eerste korte opsomming uit 1728: 2 habijten, 1 voorschoot, 2 rokken. Een tweede nalatenschap uit 1769 omvatte 1 habijt, 1 *caproen* (een kapmantel), 2 rokken, 12 hemden, 6 slaapmutsen. In 1771 werden in een sterfhuis volgende items opgetekend: 8 *jacken* (vrouwenkleding uiteraard, meestal van katoen), 10 rokken, 2 mantels, 20 voorschoten, 56 hemden, 8 mutsen en kousen. In een ander sterfhuis, eveneens uit 1771, vond men drie *jacken*, 3 rokken, 7 *leefrocken* (dit is waarschijnlijk de dagelijkse werkkledij), 2 *vouten* (de specifieke witte kappen die begijnen droegen), 42 hemden, voorschoten en nachtmutsen. Deze sterfhuisinventarissen omvatten dus alleen kledingstukken. Iets analoogs vinden we in de studie van Kaatje Mestdach over het Sint-Elisabethbegijnhof (18). Uit de vaststelling dat er in de huizen in verhouding veel hemden, doeken en mutsen te vinden waren mag niet worden geconcludeerd dat die stukken beroepshalve gemaakt werden om te verkopen. In de burgerhuizen was de situatie gelijkaardig (19).

Dat begijnen bij hun overlijden een en ander na te laten hadden blijkt uit de cijfers. Zo maken het aantal testamenten van begijnen in Lier ca. 13 % van alle geregistreerde testamenten van alleenstaande vrouwen uit voor de periode 1670-1755. De reeds geciteerde auteur Nele Provoost die vooral het Lierse begijnhof onderzocht, bevond ook dat executeurs van deze testamenten meestal de grootjuffer of de kerkmeesteres waren. Verder blijkt uit het relaas van deze auteurs ook nog dat het niet alleen 'rijke' begijnen waren die een testament lieten registreren, maar dat er ook heel wat relatief 'arme' drommels onder de testamentschrijvers te vinden waren.

Het is echter quasi onmogelijk dat begijnen niets anders dan textiel in huis hadden, zoals sommige boedelstaten lijken te suggereren. Ze moeten toch eetgerei en beddengoed gehad hebben, ook enkele meubeltjes, enzoverder. Weinig waarschijnlijk ook dat die niet belangrijk genoeg waren om in de inventaris van het sterfhuis te worden vermeld. Werden ze doorgegeven van begijn naar begijn en maakten ze deel uit van de eigendommen van het begijnhof?

Een heel andere situatie komt in beeld wanneer we de 'inboedel de Crane' leggen naast die van de vele bewaard gebleven boedellijsten van de huizen van rijk volk behorend tot de zelfde klasse als die waaruit de begijnen de Crane stamden. De rijkdom aan kledij, maar ook de pracht en de praal van stoffering en meubilering van de huizen, zoals beschreven in de grondige studies onder leiding van Hugo Soly gepubliceerd in 1988, is onvergelijkbaar groter (20).

Enkele vergelijkingspunten betreffende niet-textiel elementen zijn te vinden in Lierse testamenten van begijnen. Zo liet Isabella Ophals in haar testament van 1736 aan haar nicht een beugeltas met zilveren beugels *en de scheire*

met zilveren ooren en aan haar neef haar zilveren snuifdoos. Omgekeerd kreeg de begijn Catharina Seghers een ducaton van jonge dochter Maria Theresia Brias. Die zelfde Maria Theresia Brias schonk bij testament van 1711 een zilveren lepel en vork aan begijn Elisabeth Coeckx. Catharina Seghers en Elisabeth Coeckx waren beiden begijn in het begijnhof van Lier.

Een gebruik uit het Ancien Régime dat in de begijnhoven lange tijd is blijven bestaan: het 'beste cateyl'. Dit hield in dat de feodale heer bij het overlijden van een van zijn onderdanen gemachtigd was het beste stuk uit de nalatenschap op te eisen. Meestal was dit het 'beste bed' (versta: beddengoed). Zo was in de begijnhoven de grootjuffer gerechtigd om zich het 'beste bed' toe te eigenen, eventueel ten behoeve van de infirmerie. Hoogstwaarschijnlijk is dit letterlijk op te vatten omdat dit in veel gevallen het enige van waarde was in de nalatenschap (21). Het kostbaarste onderdeel van de inboedel kwam daardoor niet in de sterfhuisboedellijsten voor.

Opvallend is dat ook in inventarissen die uitgebreider waren dan louter textiel er geen sprake is van boeken. Bij de rijkere begijnen moeten die zeker aanwezig geweest zijn, waarbij het waarschijnlijk om religieus geïnspireerde werken ging. Er bleek een gewoonte te bestaan waarbij deze boeken nagelaten werden aan de overige begijnen of aan de begijnhofbibliotheek als die er was.

Als voorzichtige en voorlopige algemene conclusie mag gesteld worden dat, te oordelen naar de weinige gegevens waarover we beschikken, ook rijke begijnen zoals de zussen de Crane in overeenstemming met de Regel erg sober leefden. De hier niet zonder moeite verzamelde gegevens mogen echter niet zomaar geëxtrapoleerd worden. Hieronder geven we verdere literatuurgegevens weer over twee heel specifieke 'dure' categorieën.

Zilverwerk

We verwezen hierboven naar de 'reciproque ghifte' uit 1703, onderling afgesloten tussen de drie zussen de Crane, allen begijn in het klein begijnhof O.L.V.-ter-Hoye te Gent. In die onderlinge afspraak werden een aantal zilveren voorwerp opgesomd. Verder haalden wij ook luxevoorwerpen in testamenten van begijnen aan: een tas met zilveren beugels, een schaar met zilveren oren, een zilveren snuifdoos, een zilveren lepel en vork.

Kim Overlaet en Inneke Baatsen (22) brengen aan dat de zilveren lepels, vooral in de 16de-eeuwse, maatschappij, ook nog een andere functie hadden dan louter en alleen eetgerief dat bij rijkere families gegeerd was, in eerste instantie als statussymbool maar ook omdat zilver de smaak van het voedsel minder beïnvloedt. Vooreerst stellen zij dat zilveren lepels, alhoewel gemaakt van een edelmetaal en dus per definitie duur, toch door heel veel mensen konden worden aangeschaft. Lepels bestonden immers in verschillende formaten en dus in verschillend gewicht, meer bepaald aan zilver. Hoe minder zilver, hoe goedkoper. Bovendien bestonden ze ook in allerlei uitvoeringen. Hoe kunstiger bewerkt hoe duurder ze uiteraard waren.

Volgens beide auteurs werden zilveren lepels ook als betaalmiddel aange-

wend. Zo halen zij een voorbeeld aan waarbij ene Barbele Verbeeck priester Jozef van Opberghen koos als uitvoerder van haar testament. Zij liet hem een zilveren lepel na voor alle moeite en werk die de uitvoering van haar testament zou meebrengen. Ook in de begijnsfeer vonden Overlaet en Baatsen een gelijkaardig voorbeeld. Bij testament van 1548 liet de Mechelse begijn Johanna De Bruyne bijna al haar zilveren lepels na aan het klooster van de grauwezusters te Mechelen om er het altaar van de kloosterkapel mee te herstellen. Waarschijnlijk lieten de uitvoerders van haar testament de lepels versmelten en werd met de opbrengst van de verkoop van het gewonnen zilver de herstellingen betaald. De auteurs stelden ook vast dat zilveren lepels heel dikwijls in veelvouden van drie werden aangetroffen. Dit zou het makkelijker gemaakt hebben om ze bij overlijden van de bezitter onder de erfgenamen te verdelen.

Naast haar zilveren lepels bezat begijn Johanna De Bruyne nog een aantal andere zilveren voorwerpen. Maar aan haar meid schonk ze vooral tinnen voorwerpen: *schotels, commekens, sauchieren* (23) *pottekens en pannekens*, praktische zaken die een meid in de keuken zeker kan gebruiken. Het betere (zilver)werk ging naar haar inwonende nichtjes Nelleke en Lysken: 6 zilveren bekers, 2 zilveren kopjes en verschillende zilveren lepels (24).

Zilveren lepels werden ook geschonken opdat de verkrijger de schenker zou blijven gedenken. Dit was trouwens geen monopolie voor de lepels, ook bekers en dergelijke werden om die reden geschonken. Zeer dikwijls droegen de lepels, maar dus ook andere zilveren voorwerpen, een inscriptie (naam van de schenker, datum, gelegenheid, ...) of bij voorbeeld het wapenschild van de schenker. Af en toe werd die herkomst dan ook expliciet in het testament vermeld om de band schenker/verkrijger te benadrukken. De begijn Maximiliane de Begge, dochter van een ridder, schonk aan elk van haar drie nichtjes een zilveren lepel (1546).

De intrinsieke waarde van de gift of nalatenschap zegt natuurlijk veel over de (gevoels)relatie tussen schenker en begunstigde (25). Af en toe vinden we in testamenten van begijnen eigenaardige zaken. Zo onder meer in het testament van de Diestse begijn Elisabeth van Meer (1667). Zij laat na aan begijn Maria van Postel, die samen met Elisabeth de kluis in het begijnhof bewoonde: *eene hauty setel, een lieuve vrouwe vant haut van Scherpenheuvel met twee kaskens, twee tenne [tinnen] blomptotten ... en het koetsken [bed] ...* Meester Pelgrin van Hamel, chirurgijn kreeg *haeren charpentinen pot gedeckt met een silvere dicksel*. De pot moest echter na de dood van van Hamel teruggegeven worden aan de erfgenamen van Elisabeth van Meer. *Charpentinen* is een verbastering van *serpentinen* en dit is 'gemaakt van serpentijnsteen' (26). Vooral deze laatste toebedeling kan nogal eigenaardig overkomen. Iets erven dat later aan de erfgenamen van de erflater moet worden teruggegeven is moeilijk als een erfenis of een schenking te beschouwen. Bruikleen is hier beter op zijn plaats.

Andere begijnen schonken zaken die bij voorbeeld nut hadden in de begijnhofkerk. Zo schonk Maria Jans Rijcke(n), begijn te Amsterdam, in 1650 een

zilveren godslamp aan het begijnhof. In 1690 schenkt zij meubelen ten gerieve van de pastorie (27). Ook in het begijnhof van Marseille waren er begijnen die zilverwerk bezaten en dat reeds in de tweede helft van de 13de eeuw. Zo was er Felipa Porcelet (° ca. 1250 - †1316) die een set van zilveren schotels bezat en die bij haar overlijden naliet aan haar nichten (28).

Boeken

We mogen stellen dat de informatie aangaande boeken en leescultuur bij de begijnen nog schaarser is dan die met betrekking tot andere materiële zaken. Gegevens over boekenbezit van begijnen blijken moeilijk om te achterhalen. Zo weten we dat er in het begijnhof van Haarlem een *Fundatieboek*, een soort logboek, werd bijgehouden. In dat boek staat een lijst van boeken door begijnen aan het begijnhof geschonken (29). Deze boekenlijst lijkt in de Nederlanden een unicum te zijn. Verder hebben we weet van een begijn die in de 14de eeuw tien boeken schonk aan het begijnhof. Dit lijkt weinig, maar in een tijd waar de broekdrukunst nog veraf is en alles met de hand werd gekopieerd lijkt ons dit toch een behoorlijk aantal, dat ook wel de rijkdom van de betrokken begijn aantoot. In de begijnhoven in de Zuidelijke Nederlanden werden lijsten zoals die van het begijnhof van Haarlem nog niet aangetroffen. Zo zijn er in leper geen lijsten bewaard gebleven, als ze er al geweest zijn (30). Handschriften werden zelden of nooit in de bibliotheek van het begijnhof bewaard, maar gingen over van begijn op begijn, soms bij testament. Soms werden handschriften door een begijn bewaard, maar wel door een groep begijnen gedeeld.

Van een boek zijn we zeker dat het door begijnen gelezen werd, namelijk *De Evangelische Peerle* van Reinalda van Eymeren (31). Zij was geen begijn maar wel een mystiek schrijfster. Dat er wel degelijk 'literatuur' in de begijnhoven aanwezig was en dat er een literaire productie aan de gang was, blijkt onder andere uit het feit dat het Mechelse begijnhof in de 16de eeuw een eigen boekenwinkeltje zou gehad hebben (32). Wel weten we dat de begijntjes zelf af en toe literatuur produceerden onder andere in de vorm van liederenboeken. De absolute top is natuurlijk de literatuurproductie van Hadewijch, waarschijnlijk een Brabantse begijn. Naast deze absolute wereldtopper in de literatuur waren er ook nog andere begijnen die zich aan de literatuur waagden. Zo kennen we Alijt Bake, Maria van Hout en Mechthildis van Maagdenburg. Dit zijn allen begijnen en mystieke schrijfsters.

Deze bijdrage is natuurlijk niet de aangewezen plaats om op deze literaire figuren in te gaan. Volgens Mannaerts legden de begijnhoven geen gemeenschappelijke bibliotheken aan (33). Dit is in tegenspraak met het *Fundatieboek* van Haarlem, waar wel een lijst van geschonken boeken staat in vermeld. Bij mannelijke collega's van de begijnen, de Begarden in Maastricht, werd ook boekenbezit aangetroffen. Het ging om ongeveer twintig boeken, waaronder onder andere een volledig afschrift van Hendrik van Veldeke (34).

Besloten hofjes

Naast kledij en textiel, zilver en boeken is er een fenomeen dat typisch blijkt te zijn voor de begijnhoven in de Zuidelijke Nederlanden, en dat is dat van de besloten hofjes (35). De term, in het Latijn *hortus conclusus*, is ontleend aan het Hooglied van Salomon. De 'hofjes' zijn de meest bekende kunstuiting van de begijnen. Het gaat om kleine kastjes, kleine retabels achter glas, eventueel met zijluiken, volgepropt met gepolychromeerde beeldjes, relieken en kunstige versieringen, voorstellend een mystieke tuin, een heilige of de maagd Maria. Ze verdwijnen vrij vlug maar komen in de 18de-19de eeuw terug in zwang in de vorm van kleine, eenvoudige kastjes. Deze besloten hofjes werden door de begijnen zelf gemaakt, zodat we er mogen van uitgaan dat iedere begijn er wel eentje op haar kamertje staan of hangen had. Het Sint-Elisabethbegijnhof te Sint-Amandsberg bezit nog voorbeelden van dergelijke besloten hofjes.

Vandamme noemt de besloten hofjes een typisch product van de kunstnijverheid dat zijn plaats opeist tussen *kunst en folklore, tussen theologie en naïeve devotie* die de kwalificatie *begijntjeswerk* duidelijk te boven gaat (36). Een andere bron noemt ze unieke voorbeelden van anonieme vrouwelijke kunst (37). Bij 'Mechelen Blogt' heten de besloten hofjes dan weer werelderfgoed te zijn. Volgens een bepaalde bron (38) zijn de besloten hofjes *vrij ongewone en uiterst zeldzame kunstwerken die hoofdzakelijk in Mechelen gemaakt werden en in deze stad bewaard bleven*. De figuurtjes in die besloten hofjes worden dan ook dikwijls *poupées de Malines* genoemd.

Volgens Anique de Kruijf nemen de besloten hofjes een unieke plaats in binnen het verschijnsel van de reliekhouders. Deze hofjes waren volgens deze auteur dan ook geen kunstvorm voorbehouden aan de begijntjes, maar ze werden vooral in Vlaanderen in de vrouwenkloosters vervaardigd. De nonnen bevestigden relieken in een houten kastje en brachten dan vervolgens een uitgebreide decoratie aan met kleine sculptuurtjes en borduurwerk in de vorm van bloemen en ranken zodat een paradijselijke omgeving ontstond (39). de Kruijf noemt deze vorm van 'bezigheid' een typische *Klosterfrauenarbeit*.

Besloten hofjes werden/worden tot in den treure op dezelfde manier beschreven: kleine retabels, vrij ondiepe kastjes met beeld van O.-L.-Vrouw of diverse heiligen met er voor een vlechtwerk van draad met vruchten en bloemen, terwijl de zijluiken gemaakt waren van glas in lood. Verondersteld wordt dat ze gemaakt werden door begijntjes (of nonnen), maar aannemelijker is dat ze gemaakt werden door passementmakers van de Sint-Lucasgilde (40).

Met dank aan Kim Overlaet, Cecile Van Ooteghem, Raymond Van Wassenhove en Luc Devriese.

Noten

- 1 Gezelle, G., *In 't vruchtbaar wijngaardland*.
- 2 Triest, M., Van Poucke, G., Vanooteghem, C. (2011), *Grote madammen: het Sint-Elisabethbegijnhof in Gent en Sint-Amandsberg*, Averbode, pp. 276.
- 3 Cailliau, H. (1995), Soo geluckigh als een beggijn. Het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw-ter-Hooie, 1584-1792. In: *Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 21, p. 141-145; Mestdach, K. (2000), Het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof op het elan van de contrareformatie (1598-1795). In: *Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 25, p. 78-80.
- 4 In Mechelen beliep deze periode slechts drie jaar. (Overlaet, K. (2015), *Familiaal kapitaal. De familiale netwerken van testateurs in het zestiende-eeuwse Mechelen*. (onuitgegeven doctoraatsthesis, UAntwerpen).
- 5 Overlaet, K. (2015), p. 212.
- 6 www.seniorenkuleuven.be (laatst geraadpleegd: 26.09.2015); Gielen, H. (2013), *Op zoek naar de echte begijnen*, www.academia.edu, p. 63.
- 7 Jacques de Crane: Gent 19.12.1622, gehuwd in Gent, 5.05.1644 met Josine (Judoca) Ooms, Gestorven te Doornik in krijgsgevangenschap op 26.10.1675. Hij was heer van Scheppers onder Grammene en tiende schepen van Gedele van de stad Gent. Marie Justine de Crane geboren in Destelbergen, 12.02.1645, zal na het overlijden van haar vader Jacques optreden als *mater familias*. Zo zal zij ruim 50 jaar na het overlijden van haar vader nog steeds bezig zijn met het uitvoeren en regelen van het complexe sterfhuis van Jacques. Zij komt hierbij over als een, op zijn zachtst gezegd, keiharde tante. Dat was misschien wel nodig om de schuldeisers in het sterfhuis het hoofd te bieden. Isabelle, geboren te Oostakker op 03.07.1649, waarschijnlijk in het *huys van plaisance* op het Westveld waar haar ouders woonden. Het *huys* stond op de plaats waar nu het stadsparkje ligt, in de Heiveldstraat.
- 8 Iedere begijn bleef verbonden aan het convent waar ze was ingetreden, in dit geval dus het convent Huyshove, wat waarschijnlijk een verbastering is van Ays-hove. Zie Cailliau, H. (1995), p. 81 en 216.
- 9 Provoost N. (2010), Genegenheid tussen vier muren. Informele contacten en sociale relaties van alleenstaande vrouwen in testamenten (Lier, 1670-1755). In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, jg. 7, nr.3.
- 10 Overlaet, K. (2015), pp. 195-223.
- 11 Overlaet, K. (2015), pp. 194, 204-205.
- 12 Gielen, H. (2013), p. 32.
- 13 Een broer van de begijn Lammens was notaris in Sleidinge. Het lijstje kwam in het bezit van J - P. R. door aankoop. Een kopie wordt bewaard in het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg.
- 14 Avondts, G., Debulpaep, G., Hannes, J., Moonen, R., Scholliers, E., Scholliers, P. (1978). *Lonen in de spinnerij van het bedrijf A. Voortman – NV Texos. Dossier nr. 3*, Brussel, V.U.B., pp. 119.
- 15 Gielen, H. (2013), p. 45.
- 16 Poelman, R. (2011) Uit de boedelbeschrijving van begijn Dymphna Van Laere, overleden op 21 juni 1900. In: Triest e.a., p. 173-176.
- 17 Cailliau, H. (1995), p. 171-173.
- 18 Mestdach, K. (2000), p. 169-173.
- 19 Devriese, L. (2006), Textiel in de Gentse Waterwijk 1688-1769. In: *Tijdschrift voor Industriële Geschiedenis*, deel 94, p. 35.
- 20 Soly, H., Terryn, H., Van Ryckeghem, G., Bourgeois, I. (1988), De boedelbeschrij-

- ving van een 18de eeuwse leefcultuur. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 63, p.. 3-97.
- 21 Devriese, L. (2015), Slaapcomfort voor rijk en arm (Gent, 14de – 17de eeuw). In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 13 nr. 4, p. 11-19.
- 22 Overlaet, K., Baatsen, I. (2015), Zilveren lepels in het zestiende eeuwse Mechelen. Luxueus eetgerei of betekenisvolle *gedinckenisse*. In: *Tijd-Schrift*, jg. 5, nr. 1, p. 25-38.
- 23 Sauskommen
- 24 Waarschijnlijk de rest van de lepels na de schenking aan het Mechelse klooster der grauwezusters.
25. De Groot, J., Sturtewagen, I. (2015), De kinderen van Roegier Gheeraerts. Goederen en familierelaties binnen een Brugs brouwersgezin, anno 1589. In: *Tijd-Schrift*, jg. 5, nr. 1, p. 39-51.
- 26 De Backer C., Het geheim van de charpentinen pot met het zilveren deksel, een legaat van begijn Elisabeth van Meer voor chirurgijn Pelgrin van Hamel, Diest, 1667 (in: *Oostbrabant*, 2004-3); Serpentijn of clinochrysootiel is een magnesium-ijzer-silicaat, en kan rood, geel, wit of groen zijn. Een van de soorten valt onder asbest. De steen is doorschijnend tot opaak. Soms wordt het verkocht als imitatiejade. De steen krijgt helende werkingen toegedicht: zo brengt hij balans in lichaam en geest en helpt negatieve energie en stralingen buiten te houden. De steen maakt het ook mogelijk kalmte te brengen en compromissen te sluiten. Ook fysiek zou de steen wat te weeg brengen: hij werkt reinigend en ontgiftend, zou ook ideaal zijn voor de insulinehuishouding en het calcium- en magnesiumgehalte in evenwicht brengen.
- 27 www.genealogieonline.nl
28. Genecin, I (2015), 'In the world but of the world'? Doucelina, Felipa, and the Beguines of Marseilles (proefschrift Columbia University).
- 29 van den Berg, W., Stouten, H. (1987, p. 61), *Het woord van de lezer. Zeven literatuurhistorische verkenningen*, Wolters - Noordhoff, Groningen.
- 30 Simons, W., Trio, P. (2001), Begijnen, begarden en tertiariessen in het middeleeuwse leper. In: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, nr. 4, p. 118-167.
- 31 Geboren 1463, gestorven 1540, fa. Wickman, schepen van Arnhem.
- 32 Anon. (2006), *Dagelijks geloof. Vrouwen en religie in de laatmiddeleeuwse stad*. Digitale tentoonstelling, bc.ub.leidenuniv.nl.
- 33 Mannaerts, p. (2008), *Vlaamse begijnhofmuziek herontdekt*, Brepols, Turnhout, pp. 284.
- 34 Tervooren, H., Kirschner, C., Spicker, J. (2005), *Van der Masen tot op den Rijn. Ein Handbuch zur Geschichte der mittelalterlichen volkssprachlichen Literatur im Raum von Rhein und Moas*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, Berlin, pp. 449.
- 35 Nieuwsbrief van de Vrienden van de Universiteitsbibliotheek, jg. 17/1, april 2004, p. 2; Vanthienen, A., red.(2003), *Tussen hemel en aarde. Begijnen in de Lage Landen*, Rosa Fact sheets nr. 22; Triest, M. (1998), *Het besloten hofje: begijnen in de zuidelijke Nederlanden*, Van Halewijck, Leuven, p. 229-332.
- 36 Vandamme, E. (1981), Besloten hofjes. In: M. Smeyers (red.), *Archivum artis lovaniense. Bijdragen tot de geschiedenis van de kunst der Nederlanden. Opgedragen aan prof.em.dr. J.K. Steppe*.
- 37 Anoniem, *Start restauratie en onderzoek van Mechelse Besloten Hofjes* (<https://www.arts.kuleuven.be>)
- 38 www.kunstenenergoed.be
- 39 de Kruljf, A.C. (2011), *Miraculeus bewaard: middeleeuwse Utrechtse relieken op reis. De schat van de oud-katholieke Gertrudskathedraal*. (doctoraatsproefschrift Universiteit Amsterdam).
- 40 Knippenberg, W.H. Th. (1971), Stolpen. In: *Brabants Heem*, jg. 23, p. 41-45.